

M. Wohlrab-Sahr, U. Karstein, T. Schmidt-Lux. 2009. Forcierte Säkularität. Religiöser Wandel und Generationendynamik im Osten Deutschlands. 375 stran

Ačkoli se téma sekularizace může zdát v sociologii již dosti ohranou písničkou, i zde se stále nachází prostor pro netuctové zpracování známého motivu. *Forcierte Säkularität* začíná právě oním mnohokrát opakovaným konstatováním, že Východní Německo patří z kvantitativního pohledu k jedné z nejsekularizovanějších oblastí Evropy. Záhy pokračuje stejně všedním sdělením, že se na sekularizaci Východního Německa výrazně podílela politická snaha o omezení církevního vlivu i záměrné potlačování legitimacy církevního učení. Oproti jiným publikacím však tímto konstatováním nekončí celá kniha, ale pouze její úvod. Ostatní kapitoly si již kladou otázku, jak je možné, že se politické úsilí setkalo s takovým úspěchem v každodenním náhledu jedinců na církev a religiozitu. Zabývají se i hádankou v podobě generací vyrůstajících po roce 1989, kdy se ani u nich postoj vůči církvím a religiozitě či transcendentnu příliš nezměnil, snad kromě postoje ke smrti a životě po smrti. Odpověď na předestřený rébus hledají autorky a autor nejen ve společenských a politických podmínkách, ale i v roli sekulárního či religiózního postoje v životě jednotlivců. Otázku „Jaké společenské podmínky a politické vlivy vedly k ...?“ převracejí na „S jakými habitusy musela tato politika rezonovat, aby byla úspěšná?“ případně „Jak to, že se stala součástí těchto habitů?“ Za výzkumný nástroj si pak vybírají metodu neméně zajímavou – rodinné biografické rozhovory, kterých se účastní tři generace: „Na rozdíl od individuálních rozhovorů, kdy jednotlivci *mluví o svém životě v rodině, komunikují jedinci v rodinných rozhovorech také jako rodina*“ (s. 37). Natěšen po prvních dvou metodologických a teoretických kapitolách čtenář očekává zajímavá empirická zjištění o proměnách religiozity. Namísto toho se ale seznamuje s podobou mezigeneračních vztahů mezi prarodiči, rodiči a dětmi a se způsoby, jakými se v komunikaci udržuje a vytváří sounáležitost všech studovaných generací. Čtenáře v třetí kapitole možná pronásleduje pocit, že kniha vlastně nenabízí, co prezentovala jako svůj záměr. Trpělivost s tímto exkurzem se mu však vyplatí. V komunikaci mezi členy rodiny se objevují dva základní vzorce mezigeneračních vztahů důležité pro porozumění vývoji v oblasti religiozity a sekularity: a) představa rodinné kontinuity a soudržnosti přetrvávající i přes společenské změny a b) vyřčené rozdíly mezi generacemi neutralizované nalezením nadřazených jednot (původ, autentičnost prostředí rodiny), externalizací příčin rozdílů či pokusem o smírné řešení mezigeneračních neshod. Právě způsob náhledu na změny v rodině a jejich interpretace jejími členy se ukazují jako klíčové pro předávání sekulárních či religiózních habitů. Čtvrtá kapitola se již explicitně věnuje problematice náboženství a sleduje tři hlavní linie: vnitřní potenciál ke konfliktu obsažený ve východoněmeckém procesu sekularizace, samotnou sekularizaci v rodinách a taktéž strategie udržování religiozity a vazby na církev v podmínkách DDR. Do popředí se dostávají již zmíněné otázky, jak se politický konflikt mohl transformovat na úroveň individuálního přesvědčení a jednání a jak se makrokonflikt mezi státem a církví stal subjektivní realitou. Rozhovory s rodinami pak odhalují tři oblasti, ve kterých střet mezi státem a církví našel odezvu v individuálním jednání: účast na společenských rituálech, způsob výkladu světa a problematiku morálky a etiky. Zde přichází ke slovu předcházející rozsáhlá debata o mezigeneračních vztazích. Zatímco nejstarší sledovaná generace se aktivně rozhodovala mezi členstvím ve státních institucích nebo v církvi a své rozhodnutí dnes zdůvodňuje tradicí rodiny, specifickými zkušenostmi či biografickými cíli, střední generace se již setkávala s logikou „buď – nebo“ (buď členství v církvi nebo zapojení do veřejné sféry) jako s všeobecně platným a vnějším světem potvrzovaným dělením světa založeným na principu „nelze sloužit dvěma pánům najednou“. Přiklonění se k jedné z variant je i z jejich pohledu interpretováno jako projev soudržnosti rodiny. Přesto ve zkušenosti obou generací existuje rozdíl: volba sekulárních alternativ se v nových společenských podmínkách považuje za samozřejmou a rozhodnutí se pro církevní

prostředí jako vyžadující vysvětlení. Perspektiva konfliktu se tak stává součástí habitů. Nejmladší studovaná generace pak sekulární postoje rodičů a prarodičů často přebírá a pokračování v tomto smýšlení považuje za projev loajality vůči rodině.

Obdobný vzorec nalezneme i mezi rodinami, kde víra a členství v církvi zůstávají relevantní pro všechny tři generace. Přihlášení se k církvi a specifické formy osobní zbožnosti jsou chápány jako rodinná tradice, ať v návaznosti na konkrétní farnost či jako víra privatizovaná. Pro další rodiny se církev stala chráněným prostorem poskytujícím v protikladu k okolnímu světu příležitost k autentickému jednání či místem projevu nesouhlasu s režimem. Předpokladem všech popsaných pozic však zůstává zvnitřnění představy neslučitelnosti vědy a církevního učení, členství v církvi a ve státních organizacích.

Následující dvě kapitoly podrobněji popisují religiozitu nejmladší generace a to ve vztahu k otázce, co bude po smrti, a ve vztahu k religiozitě prarodičů. Sledují způsoby, jakými se nejmladší vymezují proti materialismu rodičů a navazují na religiozitu prarodičů a zároveň jak nejsou schopni z jejich pohledu plně vycházet. Pro prarodiče a rodiče samozřejmě opozice mezi státem a církvi se pro ně stala něčím ve veřejné sféře nezakoušeným, v prostředí rodiny však považovaným za neproblematické. Předposlední kapitola pak sleduje transcendence středního dosahu, definované jako „pospolitost, práce a ctnost“, za jejichž pomoci mohou nereligiózní rodiny zakotvit svou identitu a vysvětlit diskrepance v životě vyvolané změnou společenského uspořádání.

Závěr knihy se opět vrací k myšlence konfliktu, jež se prolínala celou analýzou. Úspěch sekularizace spočívá právě v přijetí konfliktu jako samozřejmé, neproblematické součásti subjektivních světů. Konflikt, pro prarodiče mající podobu volby (a zkušenost války mnoho z nich predisponovala k rozhodnutí se pro sekulární variantu), se postupně přeměnil na sekulární habitus, kde opuštění religiozity nepotřebuje vysvětlování. Naopak, legitimizace se stává nutnou pouze pro setrvání v církvi nebo pro vstoupení do církve. Ve vztahu k náboženství v popsaných společenských podmínkách nebylo možné nezaujmout žádný postoj, nebylo možné zůstat indiferentním. Příležitost nevybrat si, nevyjádřit se, či nerozhodnout se má až nejmladší studovaná generace. Život v DDR však ona konfliktní linie plně určovala jak v rodinách religiózních, tak nereligiózních. Změna společnosti sice přinesla nové politické podmínky, ale potřeba ukotvit identitu a porozumění okolnímu světu i v době zvratu a v následných letech napomohla podržení již nabytých habitů konfliktu zajišťujících rodinnou tradici, sjednocující pohled na svět.

Forcierte Säkularität sleduje i řadu dalších oblastí: tvorbu „cibulovité struktury společnosti“ a vznik poloprivátních sfér, kde v jednotlivých vrstvách lze říkat pouze některé věci, roli církve jako kvazi rodiny a vytváření chráněných prostor uvnitř církve, ztotožňování členství v církvi s jediným všem srozumitelným nesouhlasem s režimem, či proměny projektu socialistického státu na biografické cíle jedinců a jejich vývoj po roce 1989. Konfliktní perspektiva ale zůstává klíčovým bodem celé analýzy.

Studie představuje nevšední vhled do problematiky sekularizace východní Evropy. Nezůstává pouze u sledování propadu aktivní účasti na životě církvi, u analýzy oficiální politiky a jejich snah o více či méně nucené vystoupení z církve, či u analýzy tlaku na církve ze strany státu. Pokračuje dál a snaží se zjistit, jak politické cíle našly svůj odraz v subjektivních biografiích. Neméně zajímavá je i použitá výzkumná metoda v podobě rodinných biografických rozhovorů. Členové rodiny vyprávějí svůj příběh společně, doplňují a redefinují pohledy ostatních, vymezují se proti nim, přidávají své vnímání událostí. Výsledkem je možnost odkrývat návaznosti a body zlomu ve vztazích mezi generacemi a tím i proměny generačního zasazení. Jasně se ukazuje, že změny na úrovni politiky nemusí nutně vést ke vzniku nové společenské generace. České čtenáře pak může kniha motivovat k přemýšlení o příčinách sekularity ČR nejen v kontextu historického vývoje a politického tlaku, ale také jiným, v publikaci naznačeným způsobem. Pro ty, kdo nechtějí číst celou knihu, se nabízí možnost

věnovat se pouze jednotlivým kapitolám – text je strukturován tak, aby každá kapitola byla zároveň samostatným a bez znalosti předchozích kapitol srozumitelným celkem. Na drobný problém však čtenář přeci jen narazí. Východní Německo zahrnuje geograficky relativně rozsáhlou oblast a i přes v textu uváděné medailónky jednotlivých rodin zůstává utajeno, z jaké oblasti a z jak velikého sídla rodiny pocházejí. Obtížným může být i čtení samotného textu, především úryvků z rozhovorů. Konkrétně význam úryvků z výpovědí generace prarodičů je někdy obtížné rozluštit: fonetické přepisy jednotlivých dialektů vyžadují od nerodilých mluvčích vcelku rozvinutou jazykovou představivost. Přesto stojí za námahu se jimi prokousat. Výzkumná metoda, výchozí myšlenky i výsledky analýzy inspirují a kniha čtenáře pohltí stejně jako dobrá detektivka (ona vlastně detektivkou, i když sociologickou).